

SLOVNIČNA OBVESTILNOST NAČRTOVANEGA SLOVARJA JEZIKA SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV 16. STOLETJA

V prispevku je predstavljena zamisel slovnične obvestilnosti načrtovanega *Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, kot jo razgrinja poskusni snopič, ki je izšel leta 2001. Izpostavljene (in vzročno pojasnjene) so razlike, ki so bile ugotovljene primerjalno s sodobnim *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991) ter z izbranimi slovanskimi zgodovinskimi slovarji.

The article explores the idea of grammatical informativeness contained in the planned *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (*Dictionary of the Language of the 16th Century Slovene Protestant Writers*) as revealed by a preliminary section published in 2001. Highlighted (and, consequently, explained) are discrepancies which were noticed when the preliminary edition was compared to the modern *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*Dictionary of Standard Slovene*) (1970–1991) and to some selected Slavic historical dictionaries.

1 *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, ki je izšel leta 2001 (dalje PS 2001), razgrinja tudi zamisel slovnične obvestilnosti načrtovanega slovarja. Prirejena je tipu slovarja – to je enojezičnemu razlagalnemu zgodovinskemu slovarju – in gradivu, zbranemu s popolnim izpisom slovenskih protestantskih knjižnih izdaj 16. stoletja. Oboje daje slutiti razlike glede obsega in vrste slovničnih obvestil v tipološko različnih slovarjih, kakršna sta (s poskusnim snopičem predstavljeni) *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ I–V, 1970–1991).¹ Ker je bil SSKJ kot največji dosedanji slovenski slovaropisni dosežek pri pripravi poskusnega snopiča upoštevan tudi kot teoretični in metodološki zgled, so razlike manjše od pričakovanih. Nujno razlikovalnost pa povzroča dejstvo, da bo načrtovani slovar predstavljal pol stoletja trajajoče začetno razvojno obdobje slovenskega knjižnega jezika, ki je s popolnimi izpisi del v celoti zaobseženo. Zanj je značilna normativna

¹ Slovnični obvestilnosti v SSKJ je namenjena posebna razprava A. VIDOVIČ MUHA (1992: 35–49). V njej so kritično obravnavani tipi slovničnih obvestil, (hierarhično) urejenih po naslednjem zaporedju: 1. slovnična pojasnila kot temeljna in kot dodatna prvina; 2. neposredna in posredna slovnična obvestila; 3. normativna pojasnila in pojasnila, ki vzpostavljajo povezavo med pomenom besede in tipično slovnično okoliščino njegove realizacije (ločeno glede na to, ali so vezana na glagol ali na samostalnik).

neustaljenost, ki jo razkriva variantnost na pisni (in pravopisni), glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni, pa tudi na skladenjski ravnini. Različice, odkrite z analizo celotnega gradiva, je mogoče pokazati v celoti ali premišljeno izbrane, oboje z ustrezno razvrstitvijo. Ker vseh jezikovnih ravnin v slovarju ni mogoče in smiselno predstavljati enako temeljito, je npr. doslej bolj raziskana pisna variantnost prikazana zgolj shematično,² natančno pa je predstavljena glasoslovna in oblikoslovna raznolikost leksemov,³ ki nastopajo kot iztočnice in podiztočnice. Tudi opravljena primerjava obeh tipov slovarjev je potrdila, da se pri slovarskih predstavitev normativno še ne ustaljenih in funkcionalno ne docela izoblikovanih jezikov, kakršen je bil slovenski knjižni jezik 16. stoletja, potreba po širitvi obsega slovnične obvestilnosti povečuje.

1.1 Med najbolj opazne razlikovalne poteze, odkrite s primerjavo obeh tipov slovarjev, spadajo primeri veččlenskih iztočničnih nizov v PS 2001. Vanje so (načeloma po pogostnostnem zaporedju) zajete vse glasovne različice iztočnice, na katere je mogoče sklepati iz podatkov v oblikoslovnem zaglavju. Nizi so značilnost zgodovinskega slovarja, saj razkrivajo glasovno variantnost leksemov v knjižnem jeziku 16. stoletja. Slednjo je zaradi prioritete pomenskega prikaza leksemov treba predstavljati v okviru istega slovarskega sestavka. Niz navadno uvaja različica, ki je po glasovni podobi sodobnemu uporabniku najbližja.⁴

1.2 V primerjavi s SSKJ bo načrtovani *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* obvestilno skromnejši glede naglasne problematike. Rekonstrukcija izgovorne podobe besede, ki vključuje tudi jakostni naglas, naj bi bila oprta na podatke o pisnih, glasovnih in oblikovnih variantah, nanizanih v oblikoslovnem zaglavju. Podatki o tonemskosti naj bi iz objektivnih razlogov, kakršna sta npr. nemožnost preverjanja živega izgovora in primanjkljaj zanesljivih opornih točk za rekonstrukcijo, izostali.⁵

1.3 Iztočnice in podiztočnice so v obeh tipih slovarjev besednovrstno označene. Kot v SSKJ so samostalniki in glagoli označeni z okrajšavami za osnovne oz. kategorialne slovnične lastnosti, to je za spol pri samostalnikih in za vid pri glagolih, kar je norma tudi pri večini drugih slovanskih zgodovinskih slovarjev.⁶ Leksemi drugih besednih vrst so opremljeni z besednovrstnimi okrajšavami. Nespremenjeno je označevanje pridevnikov (*prid.*),⁷ prislovov (*prisl.*), predlogov (*predl.*),

²Načini zapisa posameznih glasov in nekaterih glasovnih skupin so predstavljeni v obliki preglednice v uvodnem, teoretičnem delu *Poskusnega snopiča* (PS 2001: 36–39).

³Strokovni izraz »leksem« je rabljen v skladu z definicijo A. VIDOVIČ MUHA (2000: 17): kot poimenovalna enota jezika, ki je enaka besedi ali širša od nje.

⁴Npr.: *gospoščina* (*gospoščina*, *gospodščina*, *gospoščina*, *gospodščina*, *gospošina*) (PS 2001: 62).

⁵Npr. *kúpec*¹ -*pca m* (*ú*) (SSKJ II, 1975: 530) – *kupec* (*kupec*, *kupic*) -*pca m* [*ku'pæc kupca*] (PS 2001: 76).

⁶Ker bo pri izdelavi slovarskih sestavkov predvidoma uporabljen poseben računalniški program, ki bo olajševal urejanje besedila in omogočal doseganje nujne metodološke poenotenosti, bo tudi pri teh dveh besednih vrstah verjetno potrebna vključitev ustrezno okrajšanega osnovnega besednovrstnega podatka.

⁷Zgledi iz slovarjev so z namenom, da bi bila slovnična obvestila jasneje vidna, v prispevku navedeni v tiskovno prirejani obliki.

veznikov (vez.) in medmetov (medm.). Posamostaljene pridevniške besede oz. konveržno tvorjeni samostalniki so v PS 2001 enako kot v SSKJ predstavljeni kot podiztočnice pridevniških besed, vendar z nespremenjeno samostalniško besednovrstno oznako (m, ž ali s), ki jo osmišlja tudi občasna vezanost pomenov na tvorjenko določenega spola.⁸ Nakazano je tudi pregibanje. Besednovrstne oznake zaimkov in števnikov so dopolnjene z okrajšavo vrste: npr. os. zaim., gl. štev. Med besedne vrste so uvrščeni tudi členki (npr. *celo, dobro: Ieft vejn de se bodo nekatere cilu premodre glave nafhle, katere bodo leto Poftilo inu tolmazhovainje [...] tatlali* (TPo 1595: I,):():(5b)) in povedkovniki (npr. *(je) mraz, sovraž, všeč, trebe, temno* itd.: *Vtemištím zhařsu nebo Luzhi, temuzh Šima inu mras* (DB 1584: II,129b); *Inu Semla je bila puřta tår prasna, inu je bilu temnu na Globokořti* (DB 1584: I,1a); *Ta peiřen de bo tebi vshezř* (P* 1563: 84)). Deležniki in deležja so ločeno predstavljeni kot podiztočnice glagolov.⁹ Deležniki, ki so navedeni prvi, če se pojavljajo ob deležjih, so označeni z okrajšavo *del.*, deležja pa s polno izpisano oblikovno opredelitvijo (*deležje*). Razlike, ki jih glede besednovrstnega označevanja odkriva primerjava, so posledica teoretično-spoznavnih dosežkov domačega in tujega jezikoslovja v zadnjih desetletjih,¹⁰ vendar so večinoma obrobnejšega značaja, saj je bilo npr. na besednovrstno drugačnost leksemov, ki so v poskusnem snopiču oz. bodo v slovarju označeni kot povedkovnik¹¹ ali členek, neposredno ali posredno opozorjeno tudi v SSKJ (npr. z obravnavo v posebnem pomenskem razdelku, kot poseben pomen ali kot podpomen) in z opozorilom na posebno funkcijo. Pri samostalniku *mraz* je npr. na povedkovniško vlogo opozorjeno v dveh podpomenskih razdelkih prvega pomena: v prvem z opozorilom v *povedno-prislovni rabi* 'izraža stanje, ko je nizka temperatura': *zunaj je bil hud mraz, je bilo hudo mraz; včeraj je bilo bolj mraz, kot je danes; straža mora stati, pa če je še tako mraz*; v drugem pa z opozorilom v *povedno-prislovni rabi*, s *smiselnim osebkom v dajalniku*¹² 'izraža neugodno počutje ob nizki temperaturi': *mraz mi je; v roke ji je bilo mraz* 'jo je zeblo'; *fantu je bilo mraz, da se je ves tresel* (SSKJ II, 1975: 860). *Sovraž*, ki se v 28

⁸ Npr.: *dobri -a -o sam.* (SSKJ I, 1970: 430) – *leni (lejni) -ega m* (PS 2001: 82).

⁹ V SSKJ so deležniki in deležja navedeni podiztočnično brez oblikovne opredelitve in ločevanja. Da sta združeni dve pomensko različni obliki, neredko posredno kažejo izbrani zgledi (npr. *čakati* [...] *čakajoč ustavil se je čakajoč na signal; čakajoči potniki* (SSKJ I, 1970: 275)). Na nujnost ločene obravnave in prikaza pregibnih deležnikov in nepregibnih deležij je kmalu po izidu prve knjige SSKJ opozoril TOPORIŠIČ (1974/1975: 37).

¹⁰ Na odprta besednovrstna vprašanja slovenskega jezika in na problematičnost tradicionalnega pojmovanja besednih vrst, ki je v veliki meri še opredeljevalo njihovo predstavitev in razmejitev v SSKJ, je opozoril TOPORIŠIČ (1974/1975: 33–39). Tudi A. VIDOVIČ MUHA (1992: 38) ugotavlja, da v SSKJ pri besednovrstnem ločevanju še ni bila upoštevana vzročno-posledična povezava med vlogo besed v stavčnem vzorcu in besedno vrsto. Posebej omenja odsotnost členka, povedkovnika in nerazločevanje deležij.

¹¹ A. VIDOVIČ MUHA (1992: 40–41) poudarja, da je SSKJ z opozorili tipa v *povedno-prislovni rabi* aktualiziral vprašanje povedkovnika v slovenskem jeziku, hkrati pa pogreša kompleksno zajetost in poenoteno predstavitev konverznih povedkovnikov.

¹² A. ŽELE (2000: 57–65) je kritično pregledala rabo kvalifikatorskih pojasnil v *povedni rabi* in v *povedno-prislovni rabi* v SSKJ in namesto njiju predlagala natančnejši in ustrežnejši slovnični pojasnili *povedkovnik* in *kot povedkovnik*, ki hkrati razlikujeta med prvotnimi (pravimi), kamor med drugim npr. spada *mraz*, in drugotnimi (konverznimi) povedkovniki.

besedilih 16. stoletja (med drugim v TC 1550, DB 1584 in TPo 1595) pojavlja le kot povedkovnik (npr. *Satu ye Bug meni fouurafh* (TC 1550: 49 (33a)); *Ta Svejt je tej Offarti tudi sovrafh* (TPo 1595: II,198)), je v SSKJ opredeljen kot zastareli nesklonljivi pridevnik, ki se navadno pojavlja v povedni rabi in v zvezi z dajalnikom, v pomenu 'sovražen': *biti sosedu sovraž, biti sovraž lakomnosti* (SSKJ IV, 1985: 822).

1.3.1 Na glagole, ki sami ne morejo biti povedek (Toporišič 1992: 193) oz. na pomožne ali nepolnopomenske glagole (Toporišič 1982: 100–110) v SSKJ opozarja pojasnilo z oslavljenim pomenom, s povedkovim določilom,¹³ v PS pa je nanj neposredno opozorjeno z oznako pomožni glagol, posredno pa še z razvrstitvijo zgledeov za (poimenovana, po besednovrstni pripadnosti urejena) povedkova določila, to je s slovničnimi pojasnili, ki omogočajo izčrpen in nazoren prikaz vseh skladenjskih možnosti rabe pomožnega glagola, uresničenih v knjižnem jeziku 16. stoletja (npr. pri *postati*: povedkovo določilo je: a) sam., samostalniška besedna zveza ali odvisnik (PS 2001: 95)).

1.3.2 Besednovrstna oznaka je pri predlogu in vezniku, ki sta osrednji slovnični besedni vrsti,¹⁴ v obeh tipih slovarjev pogosto dopolnjena z dodatnimi slovničnimi obvestili: o sklonski vezavi pri predlogu in o vrsti izraženega razmerja pri vezniku. Razlike med slovarjema ustvarjajo razlagam dodana opozorila na razvojno uresničene vezavne spremembe. Ta so značilna sestavina zgodovinskega slovarja, saj so rezultat primerjave stanja v 16. stoletju z današnjim stanjem. Tovrstni podatki so novost tudi v slovanskem zgodovinskem slovaropisju, saj prestopajo okvir prikazovanega obdobja. Npr.: *čez (čez, črez) predl. s tož. [...] 10. v zvezi z glagoli premikanja 'za izražanje prehajanja kakega stanja na koga'; danes praviloma s prehodnimi glagoli in brezpredložnim predmetom v tožilniku ali stilistično s predlogom nad in tožilnikom: [...] Sakai prideio ty dneui zhes te, de tebe inu tuie otroke .. bodo tui fourashniki lsteimi shrangami opafsouali* (TT 1557: 232).

1.3.3 Zaradi neprekrivnosti iztočnic in podiztočnic v obeh tipih slovarjev, ki je posledica razvojnega spreminjanja sestave besedja – to pa v veliki meri povzročata prevzetost in kalkiranost besedja, uporabljanega v 16. stoletju –, neposredna primerjava ni vedno mogoča, posredno pa omogoča obstoj sodobnih sopomenk (npr. *utragljivo – težko* ali *ve – joj, gorje*). *Ve* je npr. v PS (2001: 123–124) predstavljen kot samostalni srednjega spola in kot medmet s povedkovniškimi podgeslom (npr.: *Inu kadar ie tu Meiftu suoisko bilu obloshenu, ie veden po sydu hodil inu vpyl, Ve Ierufalemu, Ve Templu, Ve timu folku, Hpuslednimu feupye, Ve tudi meni* (TR 1558: Sa)). *Joj* je v SSKJ (II, 1975: 237) opredeljen kot medmet. Njegova povedkovniška vloga je predstavljena v okviru tretjega pomena, razširjenega s podpomenom: 3. v *povedno-prislovni rabi* 'izraža neprijetnost, mučnost česa': *če se ne*

¹³ Kritika je pojasnilu očitala istorečnost (VIDOVIČ MUHA 1992: 42).

¹⁴ A. VIDOVIČ MUHA (1992: 37) poudarja, da so slovnični podatki pri predlogih in veznikih temeljna, tvorna prvina, pri predmetnopomenskih besedah pa veljajo za dodatne.

vrneš pravi čas, bo joj / preklinjal je, da je bilo joj // z dajalnikom 'izraža veliko trpljenje, žalost': *joj meni, vsi so me zapustili [...]*. Pri samostalniku srednjega spola *gorjé* je podobna raba predstavljena v okviru drugega pomena: 2. v medmetni rabi 'izraža grožnjo, svarilo': *gorje, če ne boš molčal; gorje mu, ki me ne bo poslušal*; 'izraža čustveno prizadetost, strah': *gorje, za to ni pomoči; gorje jim, če ne bo kmalu konec vojne* (SSKJ I, 1970: 725). Primerjava zgodovinskega in sodobnega slovarja bo tudi glede besednovrstne pripadnosti leksemov pogosto odkrivala jezikovno-razvojno utemeljene razlike.¹⁵ Potrdila bo npr. kasnejše izginotje protestantskim piscem dobro znanega člena *dobro*, prevodno usklajenega z nemško ustreznico *wol*: *Ie/t dobru k'njemu pojdem, onu pak k'meni ne pride* (DB 1584: I,174a) – *Jch werde wol zu jm fahren / Es kompt aber nicht wider zu mir* (LB 1545: 590).

1.4 Pregibne besede imajo paradigmo nakazano enako kot v SSKJ: samostalniške besede z edninsko roditeljsko končnico (**bába -e ž** (SSKJ I, 1970: 87); **kúpec¹ -pca m** (SSKJ II, 1975: 530) – **kupec (kupec, kupic) -pca m** (PS 2001: 76)), glagol pa s končnico za prvo osebo ednine sedanjega časa, kar zadošča za prepoznavanje pregibalnega vzorca na osnovi priučenih shem. Pri potrjenih ali zgolj slutenih možnostih dvojnega (ali celo trojnega) pregibanjskega umeščanja so ustrezni pregibalni vzorci nakazani z navedbo variantnih končnic z normativno razvrstitvijo pri SSKJ (npr. **migetáti -ám stil. -éčem nedov.** (SSKJ II, 1975: 771)) oz. s pogostnostno pri protestantih (npr. **oko (oku, oko) oka/očesa s** (PS 2001: 91); **mi nas/najih m, ž, s oseb. zaim. 1. os. mn.** (PS 2001: 86)). Pogostnostno zaporedje oblik je oprto na podatke o medsebojnem pogostnostnem razmerju različic. Podatki v PS imajo namen uvrščanja v sklanjatveni ali spregatveni vzorec, vse druge posebnosti tega pa je mogoče ugotoviti iz oblikoslovnega zaglavja, kjer so navedene vse oblike, ki so bile zajete s popolnim izpisom.

Pri pridevniku na pregibanje po spolu enako kot v SSKJ kažeta dodani končnici za ženski in srednji spol (**lén tudi lèn léna -o stil. -ó prid.** (SSKJ II, 1975: 577) – **len (len, lejn) -a -o prid.** (PS 2001: 80)), uvrstitev v sklanjatveni vzorec pa je ugotovljiva iz podatkov v oblikoslovnem zaglavju, v SSKJ pa bodisi iz iztržkov ali iz oblikoslovnih shem v uvodu slovarja. Pri pridevniku *len* so bile s popolnim izpisom protestantskih tiskov npr. zajete oblike za **imenovalnik, roditeljski, tožilnik** in **orodnik** ednine moškega spola, za prve štiri sklone moškega spola množine, za imenovalnik in tožilnik ženskega spola ednine in množine ter za imenovalnik in mestnik ednine srednjega spola. Pri načrtovanem zgodovinskem slovarju se bodo sestavljalci zelo pogosto srečevali bodisi s problemom rekonstrukcije izhodiščne oblike ali pregibalnega vzorca, saj niso redki primeri, ko je bila s popolnim izpisom zajeta ena sama pojavitev besede. Na njeni osnovi je treba sklepati bodisi na osnovno obliko (če je beseda izpričana v odvisnem sklonu ali v spregatveni obliki: npr. *na desan*) ali na

¹⁵ Slovaropisci, ki se ukvarjajo s pripravo zgodovinskih slovarjev daljših obdobj, kot poseben problem izpostavljajo tudi prikaz razvojnosti in spremenljivosti jezikovnih kategorij, ki je toliko večja, kolikor daljše je obravnavano obdobje (prim. ŠALAMOVA 1997: 35–54, zlasti 45–47).

drugo osnovno obliko (če je beseda izpričana samo v osnovni obliki) in z njo na pregibalni vzorec. Rekonstrukcija je še posebno težavna v primerih, kadar pri nenavadni besedi oz. njeni obliki odpoveduje nalika. V slovarju bo znakovno ustrezno opozorjeno tako na nemožnost rekonstrukcije kot na njeno nezanesljivost.

1.5 Slovarski sestavki nekaterih tipov tvorjenk imajo v poskusnem snopiču odprt besedotvorni razdelek, v katerem je opozorjeno na podstavno besedo oz. besedo, s katero je iztočnica v neposrednem tvorbenem odnosu (npr. **kupovati h kupiti**). S tovrstnimi obvestili naj bi slovar prispeval k seznanjanju z besedotvornim sistemom v 16. stoletju.

1.6 Da gre za primerjalno sopostavitev slovarja sodobnega knjižnega jezika in zamisli zgodovinskega slovarja, se zelo jasno kaže iz obsega in strukturiranosti oblikoslovnega zaglavja. V SSKJ je v neposrednem zaglavju opozorjeno le na sistemsko odstopajočo sklonsko ali spregatveno obliko (npr. **stríči strížem nedov., strízi strízite; strígel strígla** (SSKJ IV, 1985: 981)), na variantno paradigmo (**ahasver -a tudi -ja m** (SSKJ I, 1970: 16)), na dvojnost katere izmed sklonskih ali spregatvenih oblik (**otròk -ôka m, mest. ed. otròku in otróku, mn. otrôci otròk otrôkom otrôke otrócih otróki** (SSKJ III, 1979: 482)). V celoti pa so navedeni samo nenavadni, težko zapomnljivi pregibalni vzorci (npr. **gospá -é ž, daj., mest. ed. gospé, tož., or. ed. gospó; im., tož. mn. gospé, rod. mn. gospá, daj. mn. gospém, mest. mn. gospéh, or. mn. gospémi; im., tož. dv. gospé, daj., or. dv. gospéma** (SSKJ I, 1970: 727)). V PS so nasprotno v oblikoslovnem zaglavju navedene vse s popolnim izpisom zajete pisne, pravopisne, glasoslovne in oblikoslovne različice pregibnih besed in njihovih oblik: pisne so v prid večje preglednosti zaglavij samo naštete (pri navajanju je upoštevano časovno zaporedje pojavljanja), glasoslovne in oblikoslovne pa so tudi pogostnostno ovrednotene, s čimer je jasno nakazano njihovo sočasno uporabnostno razmerje, dani pa so tudi trdni temelji za sklepanje na stopnjo utrjenosti oblikujoče se norme. Zanesljivo pogostnostno razvrstitev različic omogoča le popolno gradivo. To dejstvo je bilo v sestavkih o problematiki zgodovinskega slovaropisaja pogosto omenjano.¹⁶

Ker so bile s popolnim izpisom zajete vse pojavne oblike leksema, so v oblikoslovno zaglavje pri pridevniku vključene tudi primerniške in presežniške oblike vseh spolov in sklonov, poleg nedoločih oblik pa upoštevane tudi določne, pri glagolih pa je med oblikami upoštevan tudi deležnik na *-l* itd.

Pri števniki je na vezavno neustaljenost, značilno za knjižni jezik 16. stoletja, zelo nazorno pokazano že v oblikoslovnem zaglavju, kjer so s slovničnimi simboli predstavljene vse okoliščine uresničevanja posameznih tipov: imenovalniško rabljeni glavni števniki *sedem* (PS 2001: 109) se vezavno uresničuje na naslednje načine: *-im.*: 1. *sedem + sam. v rod. mn., pri osebku glag. v 3. ed.* (ponazarjalni iztržek: *sedem krav gre*); 2. *sedam + sam. v im. mn. (sedem krave)*; 3. *sedem + sam. v rod. mn., pri osebku glag. v 3. mn. (sedem krav gredo)*; 4. *sedem + sam. v im. mn., pri osebku glag. v 3. mn. (sedem*

¹⁶Prim. NOVAK 1981/1982, 1993 in MERŠE 1999, 2001.

krave gredo); 5. *sedam + sam. v rod. mn. (sedem krav)*. Iz pogostnostnih opredelitev je razvidno, da je prvi vezljivostni tip najmočnejši, kot edini ali prevladujoči nastopa v 7 delih (v treh Trubarjevih, treh Dalmatinovih, med njimi je tudi *Biblia* 1584, in v edinem Troštovem), z drugim tipom, ki ga v T 1577 kot redkejšo različico uporablja tudi Trubar, je pogostnostno uravnotežen le pri Znojilšku. Na drugem mestu po pogostnosti je četrti tip, v TT 1577 celo prevladuje, še redkejši je tretji tip, ki sta ga le po enkrat uporabila Trubar in Dalmatin.

1.6.1 Oblikoslovno zaglavje v poskusnem snopiču zaključuje podatek o tem, ali prevladujejo zapisi z malo ali veliko začetnico. Tudi ta je značilna sestavina zgodovinskega slovarja, saj kaže na neustaljeno pravopisno prakso v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Pri *arcatu* npr. ugotovitev, da prevladujejo zapisi z veliko začetnico,¹⁷ temelji na številčnem razmerju 116 : 7.

1.7 Protestantski slovar naj bi dosledneje kot SSKJ navajal vezljivost, ki olajšuje in objektivizira pomensko členitev. V PS 2001 so z vezljivostnimi podatki opremljene vse pomenske enote glagola, pregibne glagolske oblike, pa tudi nekatere druge besedne vrste, npr. samostalniki, pridevniki in povedkovniki. A. Vidovič Muha (1992: 43–45) in A. Žele¹⁸ ugotavljata, da v SSKJ na vezljivost ni pokazano dosledno in enako. Sprva so nanjo kazali le zgledi, kasneje pa neposredna slovnična opozorila, kakršno je npr. omemba prehodnosti ali konkretne sklonske vezave (npr. **preh.** ali **z rod., z daj., z or.**). Vezljivostni podatki, s katerimi so potrjene pomenske vrednosti, odkrite pri leksemih, uporabljanih v knjižnem jeziku 16. stoletja, so posebej dragoceni takrat, kadar so pomenske vrednosti leksemov težje prepoznavne, bodisi zaradi predstavne odmaknjenosti ali zaradi vezanosti na prevzete ali sestavinsko prevedene besede. Simbolno, to je s sklonskimi oblikami zaimkov **kdo** in **kaj**, sta predstavljeni leva in desna vezljivost. Popolno gradivo omogoča tudi razlikovanje glede na to, ali je osebek oz. predmet oseba ali stvar (**kdo/kaj, koga/kaj**). Na levo nevezljivost oz. na neprisojevalnost kaže krajšava **brezoseb.** Nakazane so tipične sklonske vezave in celo najpogosteje pojavljajoča se okoliščinska določila, kadar so ta značilna sestavina sobesedila. Pomeni glagola *veljati* so npr. vezljivostno dokaj raznoliki: tretji pomen 'imeti vrednost glede na vpliv, ugled, dosežen z dejanjem ali lastnostjo, ki se ceni, spoštuje' (*Dopu/ti nai tuiia Gnada inu Myloft to tuio Prauizo premaga, nai vezh vela inu preshe* (TT 1557: p2a)) je vezljivostno osamosvojen na naslednji način: **kdo/kaj; s prisl. določilom mere ali količine**; na drugačnost četrtega pomena 'biti v skladu z resničnostjo' opozarja krajšava **brezoseb.**; vezljivostno projekcijo petega pomena 'biti namenjen komu' (*Takim v/em velá leta text* (DB 1584: II,124a)) predstavljata podatka **kaj; komu**, šestega, zajetega z razlago 'biti primeren, uporaben za to, kar izraža povedkovo določilo' (*Nyh*

¹⁷ Pravopisno upravičene velike začetnice, to so tiste, ki označujejo začetek povedi ali verza, v število niso vštete.

¹⁸ A. ŽELE (1997: 143–156) ugotavlja, da je v SSKJ kar 187 slovničnih pojasnil, ki kakorkoli označujejo tudi vezljivost.

payzhine nevelajo h'gvantu, inu nyh dellu nevelá k'odejam (DB 1584: II,23b)) pa trodelni niz slovničnih opozoril: **nepolnopomensko; kdo/kaj; k čemu** itd. Če je treba, je na konkretno funkcijo sklonske oblike zaimka pokazano z natančnejšimi slovničnimi pojasnili, npr. da gre pri **koga** za rodilnik svojine oz. pri predložni zvezi **s kom** za smiselni osebek.

1.8 Namera, da bi zgodovinski slovar posredno pokazal tudi na skladijsko rabo leksemov, je uresničena z razvrstitvijo izbranih zgledov po aktualnih skladijskih vlogah, kar glede funkcionalnosti odstopa od prakse razvrščanja zgledov v SSKJ. Ta je natančneje določena za samostalnik, glagol in pridevnik,¹⁹ razvrščevalno merilo pri geslih drugih besednih vrst pa naj bi bila sintaktična podobnost z osnovnimi besednimi vrstami (SSKJ I, 1970: XVII–XVIII, določeneje zlasti členi 80–88). Med pomenskodokazilnimi iztržki, ki hkrati širše ponazarjajo rabo leksemov, so v SSKJ pri samostalniških besedah na začetku navedeni primeri s samostalniško besedo v imenovalniku kot nepredložnem sklonu. Ta sklonska oblika omogoča bodisi osebkovno ali povedkovodoločilno vlogo iztočnice oz. podiztočnice (npr. *biti, postati zdravnik, zdravnik pregleduje, zdravi paciente* (SSKJ V, 1991: 851). V poskusnem snopiču sta vlogi predstavljeni v posebnih razdelkih, ki sta glede na logično zaporedje skladijskih vlog dovolj razmaknjeni, da ju ni mogoče zamenjevati (pri sopomenskem *arcatu* je v prvem razdelku naveden zgled *Arzat, kir ne sna prou Arznouati, nei suei't* (TO 1564: 72b), v tretjem pa *Ta ie bil poprei en Arzat vtim Meiftu Antiohy* (TT 1557: ff3b)). Pri glagolih so v posebno, predzadnjo rubriko umeščeni zgledi za rabo nedoločnika v vlogi povedkovega določila, v zadnjo pa zgledi za nepolnopomensko rabo, ki je navadno združljiva s posebno pomensko uresničitvijo (prim. **veljati** [...] *Sakaj onu ne vela se le lete edine sapuvidi anvseti* (TPo 1595: III,172) (PS 2001: 125–127)). Pri veznikih se je odprtje treh skladijskih razdelkov, namenjenih prikazu medbesedne, medstavčne in medpovedne rabe, pokazalo kot zelo smiselno, saj bi bilo sicer na pogostnostno izstopajočo medpovedno rabo težko primerno opozoriti (npr. *LAban je pak imèl dvej Hzheri, tej stari/hi je bilu ime Lea, inu tej mlaj/hi Rahel. Ali Lea je iméla bolne Ozhy: Rahel pak je bila lépa inu snashniga lyza* (DB 1584: I,19a)).²⁰ Izpolnjenost rubrik kaže, katere skladijske vloge je beseda uresničevala v knjižnem jeziku 16. stoletja, večje število zgledov, čeprav izbranih po drugih merilih, pa, da je bila vloga trdna. Odprti skladijski razdelki upoštevajo novejša jezikoslovna spoznanja o besednih vrstah in njihovih skladijskih vlogah, pa tudi dejansko uresničene skladijske vloge besednovrstno različnih iztočnic.²¹

¹⁹ Prvo razvrščevalno merilo je skladijsko, pomožni pa sta abecedna razvrstitev ter razporeditev glede na stopnjo stilne označenosti (od nevtralne do označene rabe), prim. HAJNŠEK HOLZ 1992: 30.

²⁰ Številni tovrstni primeri so veren posnetek rabe v tujih prevodnih predlogah. Navedeni zgled je prevodno oprt na naslednje mesto v LB: *LAban aber hatte zwo Töchter die elteste hies Lea / vnd die jüngeste Rahel / Aber Lea hatte ein Blöde gesicht / Rahel war hubsch vnd schön* (LB 1545: 77).

²¹ Prim. TOPORIŠIČ 1982: zlasti 11–224 in 2000 (zlasti poglavji V. Oblikoslovje in VI. Skladnja, 235–691).

1.9 Slovnico obvestilnost načrtovanega slovarja bodo podobno kot v SSKJ razširjala opozorila na prepoznavne slovnične značilnosti sobesedilno uporabljene leksema v aktualni pomenski vrednosti (npr. na vezanost na brezosebno rabo, na spremenjeni vid itd.). Način opozarjanja je enak kot v SSKJ, razlike pa nastajajo glede vrste in vsebine opozoril. Vloga tovrstnih opozoril, do katerih je pripeljala predhodna analiza, je v zgodovinskih slovarjih še večja kot v slovarjih sodobnega knjižnega jezika, saj so zanesljive oporne točke pri odkrivanju in razmejevanju pomenov. Na upravičenost osamosvojitve zadnjega (petega) pomena dovršnega glagola *kupiti*, sicer vezanega na zvezo s pomensko nasprotnim glagolom *prodati*, kaže tudi sprememba vida: **kupiti** [...] **nedov.**; **kdo**; **v zvezi s prodati** 'kupčevati, trgovati' (PS 2001: 77–78).

1.10 V primerjavi z zgledi, vzetimi iz del slovenskih protestantskih piscev, so iztržki iz SSKJ kot besednozvezne abstrakcije omejeni glede posredne slovnične obvestilnosti, saj npr. ne morejo kazati konkretne rabe glagola v različnih časih in načinih.

2 Primerjava s slovanskimi zgodovinskimi slovarji

Na tesno odvisnost obsega slovnične obvestilnosti slovarja od popolnosti gradiva in od dolžine ter značilnosti prikazovanega obdobja je pokazala tudi primerjava z izbranimi slovanskimi zgodovinskimi slovarji. Upoštevanih je bilo sedem slovarjev, ki nastajajo daljše obdobje in praviloma izhajajo v rednih časovnih presledkih: *Gistaryčny slounik belaruskaj movy*, ki izhaja od leta 1982, *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.*, ki je pričel izhajati leta 1975, *Słownik staropolski* in *Słownik polszczyzny XVI wieku*, ki skupaj pokrivata razvojno obdobje poljskega jezika od pisnih začetkov do konca 16. stoletja (prvi izhaja od leta 1953, drugi pa od leta 1966), *Staročeský slovník*, ki prikazuje besedje, uporabljano od pismenih začetkov do konca 15. stoletja, *Historický slovník slovenského jazyka*, ki na osnovi spremenjene zasnove, nastale v letih 1978–1986, obravnava obdobje od 11. do 18. stoletja, in *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, ki izhaja v Zagrebu od leta 1984 in obravnava kajkavsko knjižnojezikovno tradicijo od začetkov v 16. stoletju do najnovejšega časa. Na različnost zasnov naštetih zgodovinskih slovarjev so poleg neenake gradivne osnove vplivali še: različna dolžina zajetih obdobjih, različni nameni slovarjev, zakoreninjenost v drugačni slovaropisni in jezikoslovni tradiciji, pa tudi čas oblikovanja zasnove. Slovarji, ki predstavljajo daljša, tudi več stoletij dolga obdobja in se opirajo na nepopolno gradivo, se osredinjajo predvsem na (razvojni) prikaz pomenskosti leksemov.²² Nepopolno gradivo zadošča zgolj za

²²O tem, kako je tovrstna problematika razrešena v slovarju ruskega jezika od 11. do 17. stoletja, ki obsega sedem stoletij ruske jezikovne zgodovine, prim. BONDARČUK – KUZNECOVA 1985: 80–88, zlasti 81–82. Posebej je izpostavljen problem ustreznega prikaza dinamike različnih ravnin jezikovnega sistema, zlasti ustrezne razvrstitve uporabnostno neenakovrednih glasovnih in oblikovnih variant.

opozorila na tipe glasoslovnih, redkeje tudi oblikoslovnih sprememb, ki jih je beseda ali besedna zveza razvojno doživljala, ne omogoča pa njihove razvrstitve glede na pogostnost in s tem normativne hierarhizacije.

2.1 Slovanski zgodovinski slovarji, ob katerih je bila primerjalno pregledana zamisel slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, se razlikujejo glede vrste, obsega in načina posredovanih slovničnih obvestil. V vseh so iztočnice in podiztočnice besednovrstno opredeljene, bodisi neposredno, z okrajšano navedbo besedne vrste ali s kombiniranim, obvestilno bogatejšim postopkom, ki pri samostalnikih in glagolih upošteva osnovni kategorialni lastnosti (spol in vid), drugje pa neposredno označuje besedno vrsto. Razlike glede besednovrstnega označevanja nastajajo zaradi uporabe okrajšav domačih²³ ali mednarodnih (latinskih) poimenovanj.²⁴ Drugačno prakso izkazuje *Słownik staropolski*, ki je bil izmed upoštevanih slovarjev prvi zasnovan in se po pol stoletja trajajoči izdelavi tudi končuje. V njem pregibne iztočnice niso besednovrstno označene, nepregibne pa le takrat, kadar je s tovrstnimi oznakami mogoče razločevati enakoizraznice²⁵ (npr. **Wokół I. przysłówek; II., przyimek** (SStP X/4 (64), 1991: 285)). Odsotnost podatka nadomešča temeljit, hierarhiziran²⁶ in s slovničnimi oznakami opremljen popis vseh pojavnih oblik (besedotvorno osnovnejših) pregibnih besed, ki so bile zajete z izpisom. Upoštevane so tudi glasovne različice iztočnic.²⁷ Vse oblike so opremljene s podatki o mestu pojavitve.

2.1.1 Glasovne različice leksemov so v večini primerjalno pregledanih slovarjev zbrane v naslovnem, iztočničnem nizu. Ker za pogostnostno razvrstitev običajno primanjkuje zanesljivih opornih točk, je uporabljena abecedna ali časovna (npr. v GSBM). V HSSJ je glasovna variantnost iztočnic predstavljena z ekonomičnim

²³ Prim. GSBM (I, 1982: 69) **Adamaška, odamaška, odomaška naz.** [= nazounik], **Adamantovyj prym.** [= prymetnik] **ad adamant?** (GSBM I, 1982: 69), **Apelevati, abpelivati, apeliovati, apellevati, apellovati, apelovati, apeljuvati, appelevati, appeliovati, appellevati, apèlevati, opelovatъ, apelèvati dzejasl.** [= dzejaslou] (GSBM I, 1982: 125). Okrajšave domačih besednovrstnih in kategorialnih oznak uporabljata tudi ruski slovar 11.–17. stoletja (npr. m., ž., s., pril., nareč., deeprič.) in slovaški zgodovinski slovar: m., ž., s., dk, ndk, prid, prisl, spoj, čast itd. Posebnost ruskega slovarja je, da glagole navaja brez slovnične oznake.

²⁴ Okrajšave latinskih oznak uporabljajo npr. staročeški slovar, slovar poljščine 16. stoletja in slovar kajkavskega knjižnega jezika (npr. m, f, n, pf., impf., adj., pron., adv. itd.), le da poljski slovar samostalnike in glagole opredeljuje besednovrstno in kategorialno, to je spolsko oz. vidsko: npr. **sb m** (f ali n) ali **vb pf** oz. **vb impf**. Deležniki, ki so v njem obravnavani v posebnih slovarskih sestavkih, so opremljeni z besednovrstno oznako, ki vključuje tudi podatek o izvoru: **Pomagający part praes act** (SP XXVII, 1991: 91). Podobno so kot glagolske oblike predstavljeni tudi v kajkavskem slovarju.

²⁵ O enakoizraznosti (homonimiji) prim. A. VIDOVIČ MUHA 2000: 178–184.

²⁶ V oblikoslovnem zaglavju samostalniških in pridevniških iztočnic so oblike urejene po številu (ednina, dvojina, množina), znotraj tega pa so prvo delitveno merilo skloni, drugo pa spol (m., f., n.). Pri glagolih so oblike razvrščene glede na čas (sedanji, znotraj tega povedni in velelni naklon, nedoločnik, prihodnji in pretekli čas), zatem glede na osebo, spol in število. Oblikoslovno zaglavje pridevnika je okvirno členjeno glede na zajete stopnje (osnovniško, primerniško in presežniško). Na pregibanje po spolu kot na slovnično značilnost pridevniških besed ni posebej opozorjeno v nobenem od primerjanih slovanskih slovarjev.

²⁷ Npr. **Własność, Włosność, Włostność** (SStP X/4 (64), 1991: 248), **Wojewoda, Wojwoda** (SStP X/4 (64), 1991: 279) itd.

navajanjem glasovno spremenljivih morfemov (npr. **achtel** [ach-, ak-, (j)äch-; -t(e)] (HSSJ I, 1991: 78)).

2.1.2 Razlike glede besednovrstnega označevanja so lahko tudi posledica zgodnejše ali kasnejše izoblikovanosti slovarske zamisli, saj npr. zamisel, ki je nastala sredi 20. stoletja, ni mogla izhajati iz enake besednovrstne delitve, kakršno pozna sodobno jezikoslovje. Povedkovniki oz. predikativi so npr. v nekaterih slovarjih še prišteti med prislove (npr. *dobre* v HSSJ I, 1991: 267; *dobrze* SP V, 1971: 179–204; *dobro* (npr. *Gospone, dobro je nam ovde biti*) RHKKJ I/2, 1985: 409)). Na svojskost njihove rabe so z obravnavo v posebnih sestavkih in z neustaljenimi oznakami npr. začeli opozarjati šele v 22. zvezku SRJ XI–XVII²⁸ (npr. **rodko, predik. pril. nesogl. (?)** (SRJ XI–XVII, 22, 1997: 188)).

2.1.3 Primerjalno pregledani zgodovinski slovarji se razlikujejo tudi glede načina prikaza glagolov in glagolskih oblik s *se*, glagolnikov, deležnikov in deležij, manjšalnic, konverznih tvorjenk, prislovov ipd. Glagoli s *se* so npr. ponekod obravnavani v posebnih slovarskih sestavkih,²⁹ drugje v posebnem razdelku slovarskega sestavka ali kot podiztočnica slovarskega sestavka, ki ga uvaja glagol brez *se*³⁰ oz. iztočnica s *se* v oklepaju, ali celo kot oblikovna različica glagola brez *se*.

2.2 Glede nakazovanja pregibalnega vzorca je primerjalni pregled slovanskih zgodovinskih slovarjev pokazal, da se tovrstna praksa praviloma razlikuje od načina, uveljavljenega v sodobnih normativnih slovarjih, kjer je pregibalni vzorec, ki ga uporabnik predvidoma pozna iz vsakdanje rabe in iz jezikoslovnih priročnikov (npr. slovnice), običajno nakazan z navedbo končnice druge osnovne oblike. Zgodovinski slovarji daljših obdobij se tovrstnim obvestilom izogibajo, ker je tudi pregibanje neredko variantno in ker je za več stoletij dolgo obdobje težko določiti veljavno in zanesljivo pogostnostno razmerje med različicami. Uporabnik slovaškega ali beloruskega zgodovinskega slovarja oz. ruskega slovarja od 11. do 17. stoletja npr. na pregibalni vzorec lahko sklepa le na osnovi navedenih zgledov, ki imajo pomenskodokazilno vlogo.³¹ Češki zgodovinski slovar samostalniške in glagolske iztočnice opremlja tudi s podatkom o pregibanju, ki ga pri samostalniku nakazuje končnica edninskega rodilnika (npr. **pokazatel, -e m.** (StČS 18, 1988: 513)), pri glagolu pa končnici spregatvene oblike za 1. in 3. os. edn. (**pokázati, -žu, -že pf.** (StČS 18, 1988: 513)). Popoln pregled vseh oblik in njihovih različic, zajetih z izpisom, je podan v oblikoslovnih zaglavjih pregibnih besed v obeh poljskih zgodovinskih slovarjih: v staropoljskem, kjer so oblike dokumentirane z navedbo pojavitvenih mest, in v slovarju poljskega jezika 16. stoletja, kjer so z izpisom zajete

²⁸ Prim. ŠALAMOVA 1997: 46.

²⁹ Prim. **Roditisja** (SRJ XI–XVII, 22, 1997: 187).

³⁰ V slovaškem zgodovinskem slovarju so podiztočnično obravnavani t. i. frekventativi, pa tudi glagoli s *se*, zato opozorilo na besedotvorno oprto na prvotnejši glagol ni potrebno.

³¹ Npr.: **jarec** [ja-, jä-] m 1. bot jačmeň Hordeum [...] *raka na robiu do jarcu* (HSSJ I, 1991: 515).

oblike opremljene s frekvenčnimi podatki. Kajkavski slovar ubira srednjo pot, saj na najkrajši možni način (tj. z združevanjem enakih sklonskih oblik in s pomočjo končnic) predoča vse zajete splošno znane sklonske in spregatvene oblike (npr. **obitel** f (sg NA **obitel**, G -i) (RHKKJ III/8, 1999: 334)), redke in manj znane pa opremlja z navedbo pojavitvenih mest.

2.3 Večina slovarjev ob besednovrstni oznaki navaja tudi nadaljnjo značilno lastnost, npr. opozorilo o rabi samostalnika samo v množini oz. tudi v množini,³² na brezosebno rabo glagola ipd. Vsi pregledani zgodovinski slovarji uporabljajo slovnična opozorila kot funkcionalna dopolnila pomenske razlage. Čeprav njihovo vključevanje zaradi dolgotrajnosti dela in nujne skupinske izvedbe pogosto vodi k neenotnosti, ki je neizogibna tudi zaradi občasne težke prepoznavnosti in razvojne spremenljivosti pojavov, so dragoceno in nepogrešljivo pomenskorazločevalno sredstvo.

2.4 Tudi na besedotvorna razmerja med iztočnicami zgodovinski slovarji kažejo na različne načine in v različnem obsegu. Staropoljski slovar prvotne nedovršnike in dovršnike z vodilkami povezuje z iztočnicami, ki so predponsko ali priponsko, prvo ali drugostopenjsko izpeljani iz njih.³³ V slovarjih, kjer so glagolnikom namenjeni posebni slovarski sestavki, je navadno z ustrezno okrajšavo ali opisno opozorjeno na izglagolsko tvorbo (prim. slovar kajkavskega knjižnega jezika: **obaruvańe** n gl. im. od **obaruвати** (RHKKJ III/8, 1999: 377)). Na izpeljavo iz pridevnikov je opozorjeno tudi pri prislovih (**obrativo** adv. od adj. **obrativ** (RHKKJ III/8, 1999: 365)), pri drugotnih nedovršnikih pa na besedotvorno odvisnost od tvorbeno izhodiščnih glagolov (**obrezavati** impf. od pf. **obrezati** (RHKKJ III/8, 1999: 367)). Z vodilkami je opravljena povezava med priponskimi različicami, ki nastopajo kot iztočnice, ponekod pa med glagolom in vsemi glagolskimi oblikami, ki nastopajo kot iztočnice (prim. poljski slovar 16. stoletja). Na besedotvorna razmerja med iztočnicami, ki so lahko tudi večstopenjska, izmed pregledanih slovarjev najjasneje in najbolj dosledno kaže StČS. Tovrstnemu obvestilu je namenjena posebna rubrika, ki v oglavju iztočnice sledi besednovrstni opredelitvi, pri pregibnih besedah pa še prikazu pregibanja. Npr. **poklásti**, **-kladu**, **-klade** pf.; **k klásti** (StČS 18, 1988: 520). V beloruskem zgodovinskem slovarju je opozorilo na smer tvorbe uporabljeno v funkciji pomenske razlage (npr. **Agnečij**, **agničij** pzym. ad **agnець** u 1 znač. (GSBM 1, 1982: 68)).

2.5 Glede navajanja vezljivosti kot pomenskorazločevalne lastnosti leksemov se primerjalno pregledani slovarji močno razlikujejo. Razlika je deloma pogojena s

³² Npr. **Wnętrze** coll., tež pl. tantum **Wnętrza** (SStP X/4 (64), 1991: 265).

³³ Slovarski sestavek, ki ga uvaja dvočlenski iztočnični niz **Wolać**, **Wolać się**, zaključuje vodilka, usmerjena k abecedno razvrščenim predponskim glagolom in drugotnim nedovršnikom: Cf. **Obwolać**, **Odwolać**, **Owolać**, **Powolać**, **Przywolać**, **Wywolać**, **Wzwolać**, **Zawolać**, **Zwolać**, **Odwolawać**, **Powolawać**, **Przywolawać**, **Wywolawać**, **Powolywać**, **Odwolywać**, **Powolywać** (SStP X/4 (64), 1991: 294–297).

časom nastanka zasnove, deloma pa z obsegom slovarja. HSSJ se kot slovar srednjega obsega³⁴ zavestno odpoveduje doslednemu navajanju vezljivosti,³⁵ kakršno izkazuje staročeški slovar in kakršno razgrinja tudi poskusni snopič načrtovanega slovenskega slovarja 16. stoletja. Na pomensko razlikovalni tip vezave ali prislovnega določila je navadno zelo funkcionalno opozorjeno pri posameznem pomenu. Pri glagolu **bit'** je npr. na prehodnost, značilno za prvi pomen, opozorjeno z razlago: 1. 'koho téct'; trestat' bitkov'. Drugi pomen pa uvaja zanj značilna, simbolno izražena vezava, ki ne razlikuje med predmetno in prislovnodoločilno vlogo: 2. **na kogo, na čo** 'útočit', 'dorážat' (HSSJ I, 1991: 134). Tako v StČS kot v HSSJ je s sklonskimi oblikami vprašalnih zaimkov (**kto/čo**) opozorjeno le na desno vezljivost, na levo (prisojevalno) pa ne. Zgodaj zasnovani staropoljski slovar nanjo navadno opozarja posredno, to je v okviru pomenskih razlag, redkeje z opisnimi opredelitvami vezljivostnih tipov (te so praviloma ločene tudi z uvajalnimi črkovnimi oznakami), dopoljenih z ustrežno formalizacijo.³⁶ Podatek o prehodnosti oz. neprehodnosti glagola je prepoznaven tudi iz pomenskih razlag tvorbeno sorodnih in sopomenskih glagolov.

2.6 Primerjava zamisli slovnične obvestilnosti načrtovanega slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja s slovnično obvestilnostjo sedmih izbranih slovanskih zgodovinskih slovarjev je pokazala, da na obseg slovničnih obvestil in na način njihovega posredovanja vpliva vrsta razlogov, v največji meri pa dolžina in značilnost obdobja, ki ga slovar prikazuje, ter količina oz. popolnost zbranega gradiva. Ker je slovnična obvestilnost odvisna tudi od jezikoslovne in slovaropisne tradicije posameznega naroda, od namena slovarja, od časa nastanka slovarske zamisli, od možnosti izvedbe del ipd., se razlike kažejo tudi med na videz sorodnejšimi slovarji, kakršna naj bi bila npr. načrtovani slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in slovar poljskega jezika 16. stoletja, čeprav se oba omejujeta na 16. stoletje in čeprav primerljivost dopušča tudi dejstvo, da je bilo za slovenski zgodovinski slovar zbrano popolno gradivo, za poljskega pa za dela, izbrana iz obsežnejše produkcije, skoraj popolno.

³⁴ Prim. HSSJ I, 1991: 15.

³⁵ Čeprav slovar podatek o vezljivosti prišteva med sestavine slovnične karakteristike glagola, jo z oblikami zaimkov **kto/čo**, navedenimi pred pomenskimi razlagami, nakazuje le pri glagolih, ki se v sodobni knjižni slovaščini ne pojavljajo ali pa izkazujejo drugo vezavo (HSSJ I, 1991: 27).

³⁶ Npr. pri **Wołać, Wołać się** je prvi pomen razdeljen na štiri razdelke: a. bez dopełnienia, b. z dopełnieniem nazywającym tego, do kogo skierowane jest wołanie: do kogoś; [...] ~ komuś; [...] ~ k(u) komuś; [...] ~ kogoś; [...] ~ za kimś; c. z dopełnieniem nazywającym przedmiot, treść, cel wołania: o coś [...] ~ ze zdaniem [...] przeciw komuś; d. z dopełnieniem nazywającym środek, narzędzie wołania: czymś (SStP X/4 (64), 1991: 294–297)).

Viri

- DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- GSBM = *Gistaryčny slounik belaruskaj movy*. Vypusk I (A–Bien'e), 1982. Minsk: Akademija navuk belaruskaj SSR – »Navuka i tehnika«.
- HSSJ = *Historický slovník slovenského jazyka* I (A–J), 1991. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Veda.
- LB 1545 = Martin LUTHER, 1545: *Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff's new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 1974.
- KPo 1567 = Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- P* 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*. Tübingen. 1563.
- PS 2001 = *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*, 2001. Sestavila Majda Merše in France Novak s sodelovanjem Francke Premk. Ljubljana: Založba ZRC SAZU – ZRC SAZU.
- RHKKJ = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* I/1(A – cenina), 1984; I/2 (Cenitel–Drištavica), 1985; III/8 (Nestajati–okobola), 1999. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za jezik IFF.
- SHS 1973 = *Slovenský historický slovník z prespisovného obdobia. Ukážkový zošit*, 1973. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SP = *Słownik polszczyzny XVI wieku* I (A–Bany), 1966; IV (cz–deż), 1969; V (diab–doż-), 1971; XV (mor–nałysion), 1984; XXVII (poł–posiwieć), 1999. Wrocław – Warszawa – Kraków: Instytut badań literackich polskiej akademii nauk – Zakład narodowy imienia ossolińskich – Wydawnictwo polskiej akademii nauk.
- SRJ XI–XVII = *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.* 1 (A–B), 1975; 22 (Raskidatisja–Rjašenko), 1997. Moskva: Akademija nauk SSSR – Izdatel'stvo Nauka.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (A–H), 1970; II (I–Na), 1975; III (Ne–Pren) 1979; IV (Preo–Š) 1985; V (T–Ž), 1991. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SStP = *Słownik staropolski* I (A–Ć), 1953–1955; X/4 (64) (Wjechać–Wronię), 1991. Warszawa – Krakov: Polska akademia Nauk.
- StČS = *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*, 1968; 18 (po-chlebný–pomysliti), 1988. Praha: Československá akademie věd.
- TC 1550 = Primož TRUBAR, 1550: *Catechi/mus*. Tübingen.
- TO 1564 = Primož TRUBAR, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TR 1558 = Primož TRUBAR, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
- TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen.

Literatura

- I. S. BONDARČUK – R. D. KUZNECOVA, 1985: »Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.« i ego značenje dlja izučenie istorii russkogo jazyka. *Voprosy jazykoznanija* 1. 80–88.
- Milena HAJNŠEK HOLZ, 1992: Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 3. *Vprašanja slovarja in zdomske*

- književnosti*. Ur. M. Orožen – M. Hočevar. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 21–34.
- Majda MERŠE, 1999: Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 5. 19–31.
- – 2001: Popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in zamisel slovarske predstavitve besedja. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ur. M. Kerševan. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 128–150.
- France NOVAK, 1981/1982: O delu za slovenski zgodovinski slovar na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. *Jezik in slovstvo* 27/1. 32–37.
- – 1993: Vprašanje gradiva za zgodovinski slovar. *Rječnik i društvo*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. 1989. u Zagrebu. Ur. R. Filipović – B. Finka – B. Tafra. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 275–282.
- N. ŠALAMOVA, 1997: Slovar' russskogo jazyka XI–XVII vv.: problemy i rezul'taty. *Voprosy jazykoznanija* 5. 35–54.
- Jože TOPORIŠIČ, 1974/1975: Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* XX/2–3. 33–39.
- – 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1992: Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 3. Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*. Ur. M. Orožen – M. Hočevar. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 35–49.
- – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Andreja ŽELE, 1997: Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost. *Jezikoslovni zapiski* 3. 143–156.
- – 2000: Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 6. 57–65.

GRAMMATICAL INFORMATIVENESS OF THE PLANNED DICTIONARY OF THE LANGUAGE OF THE 16TH CENTURY SLOVENE PROTESTANT WRITERS

SUMMARY

The *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (Preliminary Section of the Dictionary of the Language of the 16th Century Slovene Protestant Writers) published in 2001 (PS 2001) raises the question of grammatical informativeness of the planned dictionary. The informativeness suits both the type of dictionary – a monolingual descriptive historical dictionary – and the material collected by a full write-out of all published Slovene Protestant books of the 16th century. Both the dictionary type and the collected material hint at discrepancies in the scope and the type of grammatical information contained in dictionaries which are typologically as different as the

Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja and the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of Standard Slovene; SSKJ, 1970–1991). Since the SSKJ (the most extensive Slovene lexicographic project so far) was also taken as a model in the theoretical and methodological preparation of the preliminary edition, the discrepancies may not be as striking as expected. The necessary difference results from the fact that the planned dictionary is to shed light on half a century of the pioneering developmental period of the standard Slovene language, which has been completely covered by inclusion of all the works. Characteristic of the preliminary section is also normative instability, manifest in the existence of several variant forms at the graphemic, phonological, morphological, and syntactic levels. By means of a well thought-out selection and distribution, variants which have been discovered in the analysis of the entire material are presented. Since a dictionary cannot (and should not) present all levels to an equal degree, graphemic variability, which has been intensively researched so far, is only schematically outlined in the dictionary; the phonological and morphological variability of the lexemes listed as entries and run-on entries, however, is presented in detail. A comparison of both dictionary types has confirmed that there is increased need for expansion in the scope of grammatical information in the dictionary coverage of normatively unstable and functionally not entirely developed languages (such as the 16th century standard Slovene language).

In comparison to the SSKJ, the planned *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* will bring less information on accentuation. It is only supposed to provide data on the dynamic accent, while data on the tonemic accent are to be left out for objective reasons. The differences in the part-of-speech classification of the entries and run-on entries in the two dictionaries under comparison, resulting from theoretical findings of Slovene and foreign linguistics of the past decades, have proven rather marginal (e.g. a different part-of-speech classification of lexical units labelled as predicates or particles in the PS 2001 has been directly or indirectly referred to already in the SSKJ).

The Protestant dictionary is supposed to provide data on the valency of lexemes in a more consistent manner than the SSKJ; this may help objectivize semantic analysis. In order to indirectly demonstrate the syntactic use of lexical units, selected examples are classified according to their actual syntactic roles and not functions; this presents another divergence from the practice of example classification used in the SSKJ. Another difference between the two dictionaries can be observed in the notes on developmental changes (in valency and other grammatical areas) resulting from a comparison of the situation in the 16th century with that of today, which are a characteristic trait of historical dictionaries.

A comparison with selected Slavic historical dictionaries has shown a high correlation between the scope of the grammatical information provided by a dictionary and the completeness of the material as well as the characteristics of the period covered by a dictionary. Those dictionaries which cover long periods (extending even over several centuries) and are based on incomplete material focus particularly on the (developmental) coverage of the semantics of lexical units. Incomplete material suffices only to draw the user's attention to the types of phonological, rarely also morphological change which lexemes have undergone during their development, but does not make possible their classification according to frequency, and, consequently, normative hierarchization. In PS 2001, normative hierarchization is mainly indicated by the data in the morphological grammatical section, where all the grammatical forms of an entry (or a run-on entry) are given with their phonological and morphological variants; data on the frequency of individual variants are also provided.